

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІКИ ПРАЦІ ЯК НАУКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА (70-80-ті рр. ХХ ст.)

Формування предметного змісту педагогіки праці як наукової дисципліни у Республіці Польща зумовлено зміною підходів до розуміння, значущості освіти для розвитку суспільства та відірваністю розвитку педагогічної науки від цих процесів. Проблематика досліджень у триаді «людина-праця-виховання» у сучасних польських монографічних дослідженнях висвітлює ставлення людини до праці, її підготовку до неї та працю як діяльність. За перших десять років розвитку зазначеної дисципліни науковою школою проф. Т. Новацького опрацьовано теоретико-методологічні засади, уточнено поняттєво-категоріальний апарат, реалізовано науково-методичний супровід професійної підготовки фахівців.

Висвітлено провідні методологічні засади у розвитку педагогіки праці, що мали вплив на формування її категоріального апарату, визначення предметної галузі та структури як наукової дисципліни, а саме: часте послугування терміном «педагогіка праці» у західних європейських країнах (кінець ХІХ ст.); поширення ідей науковців та практиків про необхідність взаємозв'язку людини і праці на практиці; трактування праці як важливого чинника виховання.

Ключові слова: педагогіка праці, предметний зміст педагогіки праці, структура педагогіки праці.

Когут С. Я. Развитие педагогики труда как научной дисциплины в Республике Польша (70-80-е гг. ХХ ст.). Формирование предметного содержания педагогики труда как научной дисциплины в Республике Польша обусловлено изменением подходов к пониманию, значимости образования для развития общества, а также отдалённостью педагогической науки от этих процессов. Проблематика исследований в триаде «человек-работа-воспитание» является актуальной для современных польских монографических исследований, в которых рассматриваются такие вопросы, как отношение человека к труду, его подготовка к профессиональной деятельности, труд как вид деятельности. За первые десять лет развития дисциплины научной школой проф. Т. Новацкого разработаны теоретико-методологические подходы, уточнено понятийно-категориальный аппарат, реализовано научно-методическое сопровождение профессиональной подготовки специалистов.

В статье автором освещены методологические подходы, которые повлияли на формирование структуры педагогики труда как научной

дисципліни, а именно: часте використання терміна «педагогіка праці» в західних європейських країнах (кінець XIX в.); розповсюдження ідей учених і практиків про необхідність взаємозв'язку людини і трудової діяльності; трактування праці як важливого фактора виховання.

Ключеві слова: педагогіка праці, предметне зміст педагогіки праці, структура педагогіки праці.

Kohut S. Y. Development of pedagogy of labour as a scientific discipline in Poland (1970s-1980s). Pedagogy of labour takes a special place in the structure of pedagogy in Poland. Its formation and shaping was influenced with significant circumstances, such as: the usage of the term “pedagogy of labour” in western European countries since the end of the XIXth century, practical activities of the majority of scientists and experts who were developing and filling the interaction space of a person and labour with their reflections, interpretation of labour as an important factor of education. The range of research problems in the triad “person-labour-education” is particularly actual for modern Polish monographic researches, namely: attitude of a person to labour, his/her training to labour, and labour as an activity.

The author elucidates main methodological principles of the development of pedagogy of labour that influenced the formation of its categorical apparatus, the determination of its subject sphere and the structure as a scientific discipline. It is necessary to notice we research a relatively young scientific discipline. During the first decade of its development theoretical and methodological principles were worked out by the scientific school of Professor Tadeusz Nowacki. The school also specified conceptual and categorical apparatus, and realized scientific methods of specialists' professional training.

Key words: pedagogy of labour, subject content of pedagogy of labour, structure of pedagogy of labour.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У контексті творення єдиного освітнього простору, наявності різних наукових поглядів до формування змісту неперервної професійної підготовки фахівців вагомого значення надаємо вивченню особливостей теоретичних основ професійної підготовки фахівців Республіки Польща, з якою в Україні на різних рівнях налагоджена тісна співпраця. Зокрема, вагому роль відводимо співпраці наукових інституцій Національної академії педагогічних наук України з Інститутом професійної підготовки Польщі. Як зазначає Неллі Ничкало, «...теоретично обґрунтовані положення щодо глобалізації та інтеграції й

водночас спеціалізації в педагогічних науках й освіті набувають винятково важливого значення. Особливої уваги потребують наукознавчі проблеми, аналіз генези і сучасних напрямів спеціалізації та інтеграції... За цих умов стає першочерговим завданням звернення до актуальних проблем сучасної філософії освіти, об'єднання зусиль представників різних галузей наукового знання з метою здійснення теоретико-методологічних досліджень» [3, с. 94].

Одним із пріоритетних завдань у співпраці двох країн є сприяння розвитку людського капіталу і транскордонної інституціональної співпраці, а також якісній професійній підготовці фахівців, готових працювати на засадах європейських традицій. З початку 2000-х років в освіті та професійній підготовці фахівців Польщі інтенсифіковано процеси організаційного й теоретико-методологічного характеру. Як наслідок – запропоновано широкий спектр спеціалізацій у педагогічних науках (андрагогіка, анімація дозвілля, освіта дорослих, професійне консультування і особистий коучінг, професійне порадництво і підтримка сім'ї та інші), проведення міждисциплінарних наукових досліджень, розвиток наукових шкіл, запровадження додаткових освітніх пропозицій вищими навчальними закладами освіти для охочих вчитися додатково.

З огляду на це, актуальним стає питання про вивчення теоретико-методологічного підґрунтя професійної підготовки, а саме педагогіки праці – галузі педагогіки, що досліджує особливості навчання людини професії й формування професійно й соціально важливих рис особистості для різних галузей промисловості, сільського господарства та сфери послуг, їхніх професійних компетенцій відповідно до сучасних вимог ринкової економіки. Зауважимо, що йдеться про порівняно молоду наукову дисципліну, яка має 40-річний досвід функціонування й розвивається як наукова дисципліна, як практична діяльність і як напрям педагогічної підготовки фахівців.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На початкових етапах становлення педагогіки

праці ґрунтовною була наукова діяльність знаного тепер кола науковців під керівництвом Т. Новацького: З. Вятровський, С. Качор, В. Рахальська, С. Шаєк, К. Корабйовська-Новацька, К. Чарнецький та ін. Кожен із них розвивав окремий напрям досліджень проблематики педагогіки праці, до яких згодом долучалися зацікавлені у розвитку педагогіки праці науковці-практики.

Метою статті є аналіз предметного змісту педагогіки праці як наукової педагогічної дисципліни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наука як система знань має основні структурні компоненти, зокрема, теорію, що систематизує емпіричний матеріал, описує та пояснює його, передбачає нові ефекти і можливі процеси, простежує перспективи їх практичного використання; науково-дослідну програму, яка орієнтує науковий пошук, процес висування гіпотез, залучення традицій до нових підходів; проект, що поєднує теорію і практику функціонування ідей з алгоритмом їх об'єктивації й технологіями застосування [4, с. 411]. Наука має дисциплінарну структуру, що визначається поділом на галузі природознавства, суспільствознавства і технікознавства. Кожна із цих галузей має свою специфіку щодо об'єктів дослідження, співвіднесеності теоретичного і практичного знання, суб'єктивного та об'єктивного, вимог творчості [2, с. 24].

Беручи за основу вищенаведені визначення як вихідні положення для наукового ретроспективного аналізу, розглянемо розвиток теорії педагогіки праці як наукової дисципліни. Педагогіка праці як наукова дисципліна, завдяки її творцям, розвинулася із загальної педагогіки [8, с. 5]. Це було зумовлено нерівномірним розвитком педагогіки й критикою попередніх її досягнень [9, с. 17].

У працях Т. Новацького значну увагу було приділено розумовому вихованню, пропагуванню інтелектуалізації як основної цінності освіти. Це призвело до значного вербалізму у школі й часто відірваності від суспільної та економічної реальності. Занадто часто оминалося питання практичного

навчання, розвитку мануальних навичок. Водночас вилучено з поля зору проблематику виховання через працю, формування ставлення до праці, результатів праці і співпраці у колективі. Недооцінено відповідну роль праці в розвитку особистості. Крім того, саме пояснення терміна «праця» щодо дітей і шкільної молоді було часто неоднозначно інтерпретоване [8, с. 11]. Характерним є те, що Т. Новацький, будучи творцем педагогіки праці, з невідомих досі причин, не схилився ані до ствердження власної дефініції педагогіки праці, ані також до однозначного визначення змістової структури нової наукової дисципліни. Найбільше Т. Новацького цікавили, як пише З. Вятровський, історичні та філософські засади взаємозв'язків «людина-праця» [15, с. 28].

Описуючи стан теорії педагогіки праці, З. Вятровський зазначає: «Можливо, що сама назва підрозділу звучить доволі помпезно, сильно на перспективу, та в кожній предметній галузі досліджень можна зазначити теоретичні досягнення найкращих результатів, які не можуть бути проігноровані» [13, с. 16].

Аналізуючи теоретико-методологічний розвиток основ педагогіки праці, З. Вятровський зауважує, що було реалізовано два основні підходи. Перший охоплював роботу над визначенням критеріїв, що дають підстави для творення нової педагогічної дисципліни, а другий передбачав етапи та умови творення нового наукового знання. До наукознавчих критеріїв, що уможливило виокремити педагогіку праці як наукову дисципліну, віднесли такі: чітко визначений та соціально значущий предмет дослідження, дослідницькі інтереси; термінологічно-категоріальний апарат; логічна система понять і поглядів; методологія досліджень, зокрема методи, процедури та інструментарій досліджень; опрацювання і поширення наукової інформації (публікації, наукові контакти); інституційне та кадрове представництво [12].

Предметна область досліджень педагогіки праці охоплювала телеологічні проблеми, професієзнавство, укладання змісту освіти, питання

виховання, теоретичні засади методичних розробок, професійну орієнтацію, підвищення кваліфікації та професійне удосконалення, питання інфраструктури, питання управління, педевтологію [6, с. 29-45].

Наукова школа проф. Т. Новацького структурними розділами педагогіки праці визначила такі [16, с. 11]: допрофесійна педагогіка, яка наприкінці 70-х років була перейменована на «допрофесійну підготовку»; педагогіка професійна, перейменована згодом на «професійну підготовку»; педагогіка місця (закладу) праці, яка згодом отримала назву «професійне удосконалення», а далі – «неперервне навчання».

Працюючи над визначенням структури педагогіки праці як наукової дисципліни, Т. Новацький констатував, що запропонований ним перелік проблемних завдань педагогіки праці значною мірою акцентує на дидактичній структурі професійної підготовки і меншою мірою на інших осередках проведення досліджень педагогами праці. Тому в різних дискусіях над змістом і формою структури педагогіки праці часто виходили за визначені ще у 1973 р. осередки для досліджень: школи й інші виховні інституції (родина, молодіжні організації, засоби масової інформації), які виконують функції підготовки до вибору професії; школи та інші освітньо-виховні осередки, що реалізують процес підготовки до професійної діяльності; центри, що реалізують процес безперервного навчання працівників, зокрема, у школах для дорослих, на курсах післядипломного навчання, підприємствах праці і в організаціях, що реалізують різні форми безперервної професійної підготовки; центри, що досліджують ефективність навчання і вдосконалення професійних кадрів для економіки країни [16, с. 11].

Становлення й розвиток педагогіки праці як наукової дисципліни потребував розробки теоретичних засад, значної кількості наукових досліджень, що зміцнювали б її позиції серед педагогічних наук, чітко визначали специфічну для неї проблематику. Можна констатувати, що розвиток педагогіки праці – це продукт діяльності наукової школи Т. Новацького

(працівників Інституту професійної підготовки (Варшава). Узагальнені результати теоретичної діяльності його працівників за перші десять років відображено у поглядах З. Вятровського [14] (учня і послідовника Т. Новацького), на яких зосередимо увагу. Такий підхід дасть змогу розглянути теоретичні досягнення педагогіки праці як наукової дисципліни.

Праця складається з шести розділів. У першому та другому розділах подано інформацію про загальні основи педагогіки праці: «Педагогіка праці як педагогічна дисципліна», «Наукові та методологічні основи педагогіки праці».

Три наступні розділи присвячені трьом етапам професійного розвитку людини: «Допрофесійна підготовка», «Професійна підготовка», «Професійне удосконалення» (у п'ятому розділі під назвою «Педагогіка закладу (місця) праці»). У шостому розділі автор розглядає фах педагога праці як спеціаліста у галузі педагогіки. Як бачимо зі структури укладеної З. Вятровським праці, вона є спробою відобразити цілісну картину наявного стану теоретично-методологічних і практичних аспектів розвитку педагогіки праці у 70-х роках, маючи в основі запропоновану у 1973 р. Т. Новацьким структуру педагогіки праці. Та, беручи до уваги напрями досліджень працівників Інституту професійної підготовки, така структура не обіймає усіх сфер, дотичних до педагогіки праці. Це радше перша структура педагогіки праці, на основі якої можна було розпрацьовувати детальніші дослідження. Кожен із зазначених параграфів розділу згодом став предметом окремого наукового напрямку дослідження.

Проаналізуємо зміст розділів з метою визначення наукового знання, яким збагатила педагогічну науку педагогіка праці.

У першому розділі автор зосереджує увагу на описові місця педагогіки праці в системі педагогічних наук, розглядає генезу проблематики педагогіки праці; розкриває поняття педагогіки праці, зауважуючи, що термінологічно-понятійний апарат педагогіки праці виконує дві функції – відображає реальність та є інструментарієм для аналізу реальності. Зазначає специфічні

теми для досліджень, окреслює сфери практичного застосування, що ширше розглянуто у наступних параграфах аналізованої праці.

3. Вятровський зробив спробу охарактеризувати педагогіку праці не лише серед педагогічних наук, але також і у системі наук про працю. Автор розглядає зв'язок педагогіки праці з іншими галузями науки, що становлять основу таких галузей господарства, як промисловість, рільництво тощо. Найміцніші зв'язки цього типу простежуються у професієзнавстві, яке, входячи у сферу питань педагогіки праці, водночас виводить її у статус міждисциплінарної науки.

Наведемо систему педагогічних наук, яка, окрім аналізованої праці, була наведена і у першому підручнику з педагогіки праці [10, с. 12]: загальна педагогіка; історія освіти, виховання та педагогічної думки; теорія виховання (теорія суспільно-морального виховання, теорія фізичного виховання, теорія естетичного виховання); дидактика (загальна, розвитку, предметна, технологія); теорія безперервного навчання; педагогіка за напрямками (педагогіка сімейного виховання, педагогіка дошкільного та початкового виховання, педагогіка шкільного виховання, педагогіка вищої школи, педагогіка праці (допрофесійна, професійна, закладу/місця праці), соціальна (опікунська) педагогіка, педагогіка дорослих (андрагогіка), педагогіка спеціальна, педагогічна геронтологія); інші педагогічні дисципліни (порівняльна, педевтологія, кібернетична, освітня політика, економіка освіти).

Другий розділ презентує наукові та методологічні засади педагогіки праці. Матеріали, подані у першому підпункті, швидше сигналізують про методологію досліджень, аніж глибинно їх представляють. Наголошено на потребі більш широкого розпрацювання наукової проблеми «праця людини як предмет наукових досліджень», як базового завдання педагогіки праці.

У наступних підпунктах розділу автор аналізує такі важливі для педагогіки праці поняття, як: професія, професійна діяльність, кваліфікації, опис професій, науково-технічна революція та ін. Далі автор звертає увагу на

методи та процедури досліджень, які дають загальне уявлення про дослідницький інструментарій педагогіки праці. Зміст параграфу є важливим і цінним для науковців, які вже проводять дослідження з педагогіки праці, а також для практиків професійної підготовки. Автор акцентує, що однією з умов самостійності певної наукової дисципліни є «адекватна предмету методологія досліджень з техніками, інструментами та процедурами досліджень» [14, с. 24].

У третьому розділі «Проблеми допрофесійної підготовки» автор виокремив п'ять наукових проблем. Перша наукова проблема – це взаємодія загальної та професійної освіти, далі виховання через працю, політехнічне навчання, шкільна та професійна орієнтація, підготовка до професії. Термін «допрофесійна підготовка» трактує як практичну діяльність у періоді, що передує систематичній професійній підготовці, яка визначає розвиток особистості й наближає її до вибору професії згідно з особистими умовами та суспільними потребами [14, с. 63].

Розкриваючи проблему зв'язку загальної та професійної освіти, автор презентує три площини, які у різний спосіб містять цей зв'язок. Згідно із концепцією «майбутнього» Т. Новацького, яку вважають репрезентативною для педагогіки праці, загальна освіта є цілісним процесом, що має такі етапи: початкова загальна освіта (базова); загальна професійна підготовка, що охоплює також і завдання загальної освіти; відповідна загальна освіта, що реалізується у позашкільній системі [14, с. 68-69]. Питання взаємозв'язку загальної та професійної освіти тривалий час дискутувалося у різних наукових публікаціях та заходах різного рівня. З. Вятровський, посилаючись на Т. Новацького, зазначає, що загальна освіта – це формування світогляду, зміцнення системи цінностей, формування основ та принципів діяльності [14, с. 68], однак не розглядає більш детально це поняття. Дискусійними і досі є питання щодо простеження такого зв'язку, визначення цілей професійної підготовки, укладання її змісту.

Розглядаючи наступну проблему допрофесійної підготовки – виховання через працю, – автор акцентує на скромній ефективності дотепер реалізованого виховання через працю у загальноосвітній школі, зазначає можливі наслідки такого стану для подальшого розвитку суспільства. Шкільній та професійній орієнтації присвячено наступний параграф праці З. Вятровського. Подано сутність понять професійна орієнтація, вступ до професійної орієнтації, професійне порадицтво, привчання до професії тощо. Ця інформація для дослідників педагогіки праці є ваговою з огляду розуміння місця й ролі проблематики професійної орієнтації у допрофесійній підготовці.

Аналізуючи розділ «Проблеми допрофесійної підготовки», варто зауважити, що у 70-х рр. ХХ ст., за словами З. Вятровського, у напрямі досліджень допрофесійної підготовки найбільші досягнення були з професійної орієнтації [13, с. 16]. Над розвитком цієї складової педагогіки праці наукову діяльність провадили В. Рахальська та С. Шаєк. Вони опрацьовували стан досліджень професійної орієнтації і порадицтва; засади організації і стан функціонування професійно-виховної поради; стан освітніх прагнень випускників початкових та середніх шкіл; систему засобів мотивації, що сприяє прийняттю рішення про вибір професії і професійної школи; актуальність і цінність рішення випускників початкових та середніх шкіл щодо вибору професії; форми і методи професійної орієнтації в школах та позашкільних інституціях.

Наступний розділ праці З. Вятровський починає з аналізу терміна «професійна підготовка». Науковець зазначає, що розглядати його можна у двох підходах: як окреслену абстракцію (стан знання) і як процес [14, с. 97]. Розглядає сутність понять «професійна підготовка» і «професійне навчання», акцентуючи увагу на певних відмінностях. Посилаючись на погляди Т. Новацького та В. Оконя, виокремлює цілі професійної підготовки, беручи до уваги опрацьовану Інститутом професійної підготовки Концепцію реформи професійної підготовки кадрів для потреб економіки та культури країни.

Аналізуючи тогочасні проблеми професійної підготовки і навчання, З. Вятровський часто посилається на працю Т. Новацького «Основи професійної дидактики» [7]. У розділі «Педагогіка закладу (місця) праці» З. Вятровський розмірковує над позавиробничими завданнями закладу (місця) праці. Дослідження у цьому напрямі розвитку педагогіки праці презентують Й. Кульпінська, С. Качор, Т. Новацький, К. Чарнецький та ін. Серед теоретичних завдань, що вивчали у цій науковій галузі, – соціально-виховні завдання сучасного місця (закладу) праці; типологія груп працівників з огляду на освітні та виховні впливи; лінії професійного розвитку людини, особливо працюючої; сутність, функції та ступенева система професійного удосконалення.

Зазначимо, що «педагогіку закладу праці» як розділ педагогіки праці згодом було перейменовано на «професійне удосконалення», а далі – на «неперервне навчання». Тогочасний суспільний погляд на цінність та значення педагогічного знання для розвитку суспільства приводить до виокремлення педагогіки праці через соціальну педагогіку, андрагогіку та теорію неперервної освіти. Такий підхід, з одного боку, вказує на гуманізацію процесів освіти-навчання-виховання людини; з іншого, – на тісний зв'язок цих процесів з особливостями соціалізації на кожному з життєвих етапів розвитку людини, формування особистості, підготовку людини до праці для життя у світі, що перебуватиме у постійних змінах, а відтак і вагомості неперервного навчання з метою особистісної та професійної реалізації. Візуалізацію щодо залежностей у розвитку педагогічних дисциплін подано на рисунку [17, с. 33].

Шостий розділ праці присвячено професійному профілю «педагога праці» як фахівцеві з педагогічної діяльності. Автор розрізняє три підходи до розуміння назви «педагог праці» – широке значення, професійне та дисциплінарне [14, с. 227].

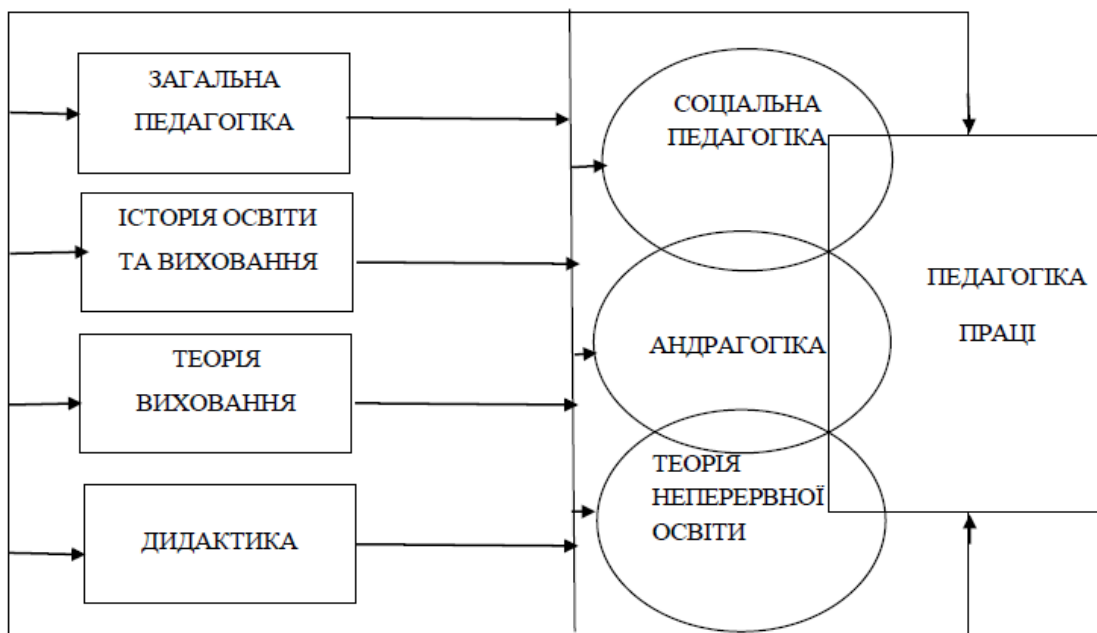

Рис. Педагогіка праці в системі педагогічних наук

Варто зазначити, що визначення професійного портрета «педагога праці» було в основі вузлової дослідницької теми «Модель вчителя професійної школи», вузлових досліджень відділу педагогіки праці Вищої педагогічної школи в Бидгощі, опрацювання якої завершилася у 1979 р. Воно охоплювало звіт із проведених досліджень, проекти професійних характеристик вчителів вибраних груп предметів, характеристику групи вчителів професійних шкіл. Доповідь містила: розмірковування над профілем учителя професійного навчання на тлі загального розуміння вчительської професії, загальні міркування, які стосуються моделі вчителя професійного навчального закладу, професійні характеристики вчителів предметів: будівельних, механічних, хімічних, електричних, електронних, медичних, педагогічних у школах і осередках професійного навчання, а також характеристику педагога праці, організаційно-програмний план навчання і вдосконалення вчителів професійних навчальних закладів, опитувальники для збору інформації й вивчення думки, що стосується навчання вчителів професійних навчальних закладів, методичний посібник для опрацювання професійної характеристики вчителя професійного навчального закладу.

Зазначимо, що під назвою «Вчитель професійного навчального закладу і педагог праці» на базі Вищої педагогічної школи в Бидгощі під керівництвом З. Вятровського відбувався і докторський семінар. Станом на 1 січня 1981 р. налічувалось 25 осіб (зокрема 5 докторів). Це працівники вищих навчальних закладів, науково-дослідницьких і освітніх установ, вчителі професійних навчальних закладів, працівники промислового закладу. Дослідницька проблематика охоплювала широкий діапазон питань, зокрема такі тематичні групи, як: педевтологічні питання, виховання через працю, шкільні успіхи і невдачі учнів професійних навчальних закладів [11, с. 266].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у структурі педагогічної науки Польщі педагогіка праці міцно закріпила свої позиції. Узагальнюючи здійснений аналіз розвитку педагогіки праці у 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст., зазначимо, що дослідження науковців були зорієнтовані на наповнення якісним контентом нової педагогічної наукової дисципліни, що мала щораз більший вплив на професійну підготовку та навчання. Над теоретичним контентом нової дисципліни працював колектив наукової школи Т. Новацького, зокрема провідними її науковцями були З. Вятровський, С. Качор, В. Рахальська, С. Шаєк та ін. Їхня діяльність була зорієнтована на дослідження теоретичних засад, зокрема категоріально-понятійного апарату педагогіки праці, проблем допрофесійної, професійної підготовки та професійного удосконалення. Результати їхніх досліджень, описані у значній кількості наукових праць, стали фундаментом для розвитку педагогіки праці у наступні періоди. На подальше вивчення і висвітлення заслуговують питання міждисциплінарних зв'язків педагогіки праці, її впливу на контент формальної і неформальної освіти, наповнення освітніх програм професійної підготовки фахівців з педагогіки праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всемирная энциклопедия. Философия / главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. Минск: Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.

2. Ничкало Н. Г. Інформаційне суспільство і розвиток субдисциплін педагогічної науки. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2012. № 29. С. 24–32.
3. Ничкало Н. Медіальна педагогіка в системі педагогічних наук. URL: http://ubgd.lviv.ua/konferenc/kon_ikt/plen_zasid/Nuchkalo.pdf.
4. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
5. Andragogika, 1975. s. 22. Цит. за: URL: [http://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/2196/Zygmunt Wiatrowski Pedagogika pracy a andragogika.pdf](http://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/2196/Zygmunt+Wiatrowski+Pedagogika+pracy+a+andragogika.pdf).
6. Metodologia pedagogiki pracy: materiały / pod red. Tadeusz Nowackiego; Instytut Kształcenia Zawodowego. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. 1979. 231 s.
7. Nowacki T. Podstawy dydaktyki zawodowej. Warszawa: PWN, 1971.
8. Nowacki T. Praca i wychowanie. Warszawa, 1980.
9. Nowacki T. Terazniejszosc i przyszlosc Ogólnopolskiego Seminarium Pedagogiki Pracy. *Szkole-Zawod-Praca*. Warszawa: Wyd. IKZ, 1978. S. 17.
10. Pedagogika pracy / Wanda Rachalska, Zygmunt Wiatrowski. Warszawa: WSP, 1978. S. 226.
11. Sprawozdanie z badań nt. «Model nauczyciela szkoły zawodowej». Bydgoszcz, 1979. Цит. за: Блażejewski H. Problematyka pedagogiki pracy w działalności dydaktyczno-wychowawczej i naukowo-badawczej Wyższej szkoły pedagogicznej w Bydgoszczy. URL: <http://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/2180>.
12. Wiatrowski Z. Kryteria wyodrębniania i samodzielności dyscyplin naukowych. *Szkoła – Zawód –Praca. Ogólnopolskie Seminarium Pedagogiki Pracy – Złotów 1975, IKZ*. Warszawa, 1976.
13. Wiatrowski Z. Pedagogika pracy w połowie lat osiemdziesiątych URL: <http://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/2394>.
14. Wiatrowski Zygmunt: Pedagogika pracy w zarysie. Bydgoszcz: WSP, 1980. 249 s.
15. Wiatrowski Z. Profesor Tadeusz W. Nowacki — twórca pedagogiki pracy. *Jubileusz 95 lat życia Tadeusza W. Nowackiego* / pod red. B. Baraniak. Warszawa; Radom, 2008.
16. Wiatrowski Zygmunt Początki, rozwój i aktualny stan pedagogiki pracy w Polsce. Cz. I. Relacja i refleksja okolicznościowa z okazji 40-lecia Pedagogiki Pracy. *Edukacja ustawiczna dorosłych*. 2012. N 2. S. 7–13.
17. URL: [http://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/2196/Zygmunt Wiatrowski Pedagogika pracy a andragogika.pdf](http://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/2196/Zygmunt+Wiatrowski+Pedagogika+pracy+a+andragogika.pdf)